

ՀՈՒՍՏԻՆՈՍ ՎԿԱ

Բ. ՋԱՏԱԳՈՎՈՒԹՅՈՒՆ՝
ՆԵՐԿԱՅԱՅՎԱԾ ՀՈՈՄԵԼԿԱՆ ՍԵՐԱԿՈՒՅՏԻՆ՝
Ի ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԻ՝¹

Ա. Ձեր քաղաքում Ուրբիկոսի² օրոք երեկ եւ առաջին օրը տեղի ունեցած անցքերը, հոռմեացիները եւ ամենուր ձեր կուսակալների կողմից կյանքի կոչված նմանօրինակ անմիտ գործողություններն ինձ հարկադրեցին գրելու սույն ճառը՝ ի պաշտպանություն մեզ [քրիստոնյաներիս], որ նույն բնությունն ունենք, ինչ դուք եւ ձեր եղբայրներն ենք, թեպետ դուք չեք ընդունում այդ բանն ու չեք էլ կամենում ընդունել ձեր թվացյալ արժանիքների փառքի պատճառով: Բանն այն է, որ ամենուր, ի բացառյալ նրանց, ովքեր հավատում են, որ անօրեններն ու անժուժկալները հավիտենական կրակով կպատժվեն, իսկ առաքինիներն ու Քրիստոսի կյանքին հետեւողներն Աստու հետ անտառապանք կյանքով կապրեն (ես նկատի ունեմ քրիստոնեություն ընդունածներին), բոլոր նրանք, ում [քրիստոնյաները] կհորդորեն ինչ-ինչ արատներից թոթափվել՝ հայր լիւնի թե մերձավոր, որդի թե ընկեր, եղբայր թե ամուսին կամ կին, որոնք բոլորն էլ իրենց կամքի համառության, հաճույքներին կապվածության, բարիք գործելու անհողողողության պատճառով, ինչպես եւ չար դեւերը, որոնք մշտապես թշնամական վերաբերմունք ունեն մեր նկատմամբ եւ այնպիսի դատավորների, ինչպիսին որ Ուրբիկոսն է, դարձրել են իրենց ծառաներն ու պաշտողները, դրդում են այդպիսի կուսակալներին, որոնք ասես դիվահարված լինեն, մեզ մահվան մատնելու: Իսկ որպեսզի ձեզ

¹* Սույն աշխատությունը թարգմանվել է հետեւյալ հրատարակությունից՝ «Антология: Ранние Отцы Церкви», Брюссель, 1988, էջ 345—361: Հայերենի թարգմանչի ծանոթագրությունները հետայսու կտրվեն կարգային համարի հետ դրված աստղանիշով:

²* Քվինտոս Ուրբիկոս — Եղեղ է Հռոմեական Բրիտանիայի կուսակալը Ք. հ. թ. դարի առաջին կեսին:

համար պարզ դառնա գործի բուն էությունը, ես կպատմեմ ձեզ, թե ինչ է տեղի ունեցել Ուրբիկոսի օրոք:

Բ. Մի կին անառակ ամուսին ուներ, թեեւ ինքն էլ նախկինում պակաս անառակ չէր: Իսկ երբ ծանոթացավ Քրիստոսի վարդապետությանը, ապա եւ դարձի եկավ առ բարի կյանք, եւ փորձեց ամուսնուն դարձի բերել՝ բացատրելով նրան այդ վարդապետությունն³ ու ներշնչելով այն միտքը, որ անարատ կյանքով ու ըստ ողջախոհության չապրողները հավիտենական կրակի մեջ կտանջվեն: Ամուսինը, սակայն, շարունակում էր ապրել անբարո կյանքով եւ իր արարքներով վանել իրենից կնոջը: Կինը, սրբապղծություն համարելով ամուսնական առաքաստն այդպիսի մարդու հետ բաժանելը, որը, հակառակ բնության օրենքի ու արդարության, իր վավաշոտությունը բավարարելու համար նորանոր հնարներ էր որոնում, կամեցավ բաժանվել նրանից, սակայն ի հարգանս յուրայինների խորհուրդների, ովքեր հորդորում էին նրան մի քիչ էլ համբերել՝ հույսով, որ ամուսինը մի օր կփոխվի, ինքն իրեն հարկադրեց չհեռանալ: Իսկ երբ ամուսինն Ալեքսանդրիա մեկնեց, եւ հայտնի դարձավ, որ անդ նա ավելի հոռի բարքերի է անձնատուր եղել, այդժամ կինը, որպեսզի պահպանի ամուսնությունն ու ամուսնու հետ բաժանի հացն ու առաքաստը, բայց եւ նրա անբարոյականության ու պղծության գործակիցը չդառնա, այսպես կոչված ապահարզանը տվեց ու լքեց նրան: Սակայն նրա լավ ու բարի ամուսինը, փոխանակ ուրախանալու այն բանի համար, որ կինը հրաժարվել է այդօրինակ գործերից, որոնց առաջ անսանձ կերպով էր անձնատուր լինում ծառաների ու վարձկանների հետ՝ բավականություն գտնելով հարբեցողության եւ ամենայն անառակության մեջ, եւ ցանկանում էր իրեն էլ ետ պահել այդ ամենից, երբ հակառակ իր կամքի՝ լքեց նրան, կնոջ դեմ մեղադրանք ներկայացրեց՝ հայտարարելով, որ նա քրիստոնյա է: Այդ կինը քեզ՝ ինքնակալիդ, խնդրագիր ներկայացրեց առ այն, որ նախ իրեն թույլ տրվի տնօրինել իր տան գործերը, իսկ դրանք կարգավորելուց հետո պաշտպանվել իր դեմ հարուցված այդ ամբաստանությունից, եւ դու դա թույլատրեցիր նրան: Իսկ նախկին ամուսինը, որն այլեւս ի վիճակի չէր շարունակել կնոջ դեմ հարուցած հայցը, սլաքն ուղղեց ոմն Պտղոմեոսի դեմ՝ կնոջ քրիստոնեական վարդապետության ուսուցչի, որին էլ Ուրբիկոսը պատժեց: Նա այսպես վարվեց. իր ծանոթ հարյու-

³ Այսինքն՝ Քրիստոսի վարդապետությունը:

րապետին, որը Պաղոմենոսին զնդանն էր գցել, համոզեց բանտարկյալին միմիայն հարցնել, թե արդյոք քրիստոնյա՞ է: Պաղոմենոսը, որ ճշմարտախոս բարձր տեր էր՝ հեռու ստից ու խաբեությունից, խոստովանեց, որ քրիստոնեություն է դավանում, որի համար էլ հարյուրապետը նրան կապանքների մեջ պահեց եւ երկար ժամանակ շարշարանքների մատնեց: Վերջապես, երբ այս այրին Ուրբիկոսի մոտ բերեցին, ապա սա միայն հարցրեց, թե արդյոք քրիստոնյա՞ է, թե՞ ոչ: Նա, դարձյալ շուրանալով այն բարիքը, որով պարտական էր Քրիստոսի վարդապետությունը, դավանեց աստվածային առաքինության ուսմունքը: Արդ, ով հրաժարվում է ինչ-որ մի բանից, հրաժարվում է կամ այն պատճառով, որ դատապարտում է այդ բանը, կամ այն պատճառով, որ իրեն դրան անարժան ու օտար է համարում, ուստի խոսափում է խոստովանությունից: Սակայն թե՛ այս, թե՛ այն պայմանն անհարիր են իսկական քրիստոնյային: Ուրբիկոսը հրամայեց նրան մահապատժի տանել: Հենց այդ նույն ժամանակ ոմն Ղուկիոս, որ նույնպես քրիստոնյա էր, այդ ապօրինի դատապարտության ականատեսը լինելով՝ Ուրբիկոսին ասաց. «Ինչո՞ւ դու այս մարդուն մահվան դատապարտեցիր. նա ո՞չ անառակ է, ո՞չ շնացող, ո՞չ ավազակ, ո՞չ գող, եւ առհասարակ որեւիցե հանցանքի մեջ բռնված չէ, այլ միայն իրեն քրիստոնյա է դավանել: Դու, Ուրբիկոս, դատում ես այնպես, ինչպես վայել չէ ո՞չ բարեպաշտ ինքնակալին, ո՞չ կեսարի որդի փրկիսոփային, ո՞չ էլ սրբազան ծերակույտին»: Իսկ Ուրբիկոսը, ոչինչ չպատասխանելով Ղուկիոսին, միայն ասաց. «Ինձ թվում է, որ դու էլ ես այդպիսի մեկը»: Իսկ երբ Ղուկիոսն ասաց՝ ճիշտ այդպես, ապա հրամայեց նրան եւս մահապատժի տանել: Ղուկիոսն անգամ իր երախտագիտությունը հայտնեց նրան՝ իմանալով, որ ազատվում է այդպիսի չար իշխանավորներից եւ գնալու է երկնային Հոր ու Թագավորի մոտ: Մի երրորդ մարդ եւս միջամտեց, որին նույնպես մահվան դատապարտեցին:

Գ. Այդ իսկ պատճառով ես էլ եմ սպասում, որ իմ հիշատակած անձանցից մեկի ցանցը կընկնեմ ու ծառից կկախվեմ, համենայն դեպս, աղմուկի ու սին հանդիսությունների սիրահար Կրիսկեսի⁴ կողմից: Բանն այն է, որ այս այրն արժանի չէ փրկիսոփա (իմաստություն սիրող) կոչվելու, քանզի հրապարակայնորեն մեզ ամբաստանում է այն բանում, ինչից

⁴ * Սա այն փրկիսոփան է, որը բանավեճի ժամանակ պարտվել էր Հուստինոսին եւ նրան մատնել հռոմեական իշխանության ձեռքը:

անտեղյակ է, այն է՝ իբրեւ թե քրիստոնյաներն անաստված ու մեղսագործ մարդիկ են. եւ այդ բանը նա անում է ի հաճույս եւ հուրախություն գայթակղված ամբոխի: Եթե նա, առանց Քրիստոսի վարդապետությունը քննելու, հարձակվում է մեզ վրա, ապա ծայրահեղ չարակամ մարդ է եւ ավելի վատ քան ռամիկները, ովքեր հաճախ զգուշանում են իրենց չիմացած բաներից խոսելուց ու սուտ վկայություններ տալուց: Իսկ եթե ուսումնասիրել է նրա վարդապետությունը եւ չի ըմբռնել վեհությունը, կամ հասկացել է, սակայն անում է այնպես, որ չկասկածեն, թե ինքը քրիստոնյա է, ապա ուրեմն էլ ավելի ստոր ու չար մարդ է, քանզի ժողովրդի ու անմիտ կարծիքների եւ վախի հաճկատարն է: Ցանկանում եմ, որ իմանաք՝ ես նրան մի քանի հարց տալով՝ համոզվեցի ու ապացույցեցի, որ բացարձակապես ոչինչ չգիտի: Իսկ եթե նրա հետ տեղի ունեցած բանավեճերի մասին ականջալուր չեք եղել, ապա հապացույց խոսքերիս ճշմարտացիության՝ պատրաստ եմ ձեր ներկայությամբ էլ բանավեճի բռնվել, ինչը թագավորին վայել բան կլինի: Իսկ եթե ձեզ հայտնի են իմ հարցերն ու նրա պատասխանները, ապա ձեզ համար պարզ կլինի, որ նա ոչինչ էլ մեր ուսմունքից չգիտի, իսկ եթե մի բան էլ գիտի, ապա իրեն լսողների վախից, ինչպես Սոկրատեսի պարագայում էր, չի համարձակվում խոսել, եւ հենց այդ բանում է բացահայտվում, որ ինչպես արդեն ասել եմ, նա փրկիսոփա չէ, այլ փառասեր ոմն, որը հարգանք չի տածում ամենայն սիրո արժանի սոկրատեսյան օրենքի նկատմամբ. «ոչ մեկին պետք չէ գերադասել ճշմարտությունից»⁵: Եւ անհնար է, որ կինիկը, որը որպես վերջնական նպատակ է ընտրել անտարբերությունը (բարու եւ չարի միջեւ), բացի անտարբերությունից, որեւիցե բարի բան դավանած լինի:

Դ. Իսկ որպեսզի ոչ ոք մեզ չասի. «Ուրեմն, սպանեք ինքներդ ձեզ եւ գնացեք Աստուծո մոտ, մեզ էլ ազատեք գլխացավից», սրան ի պատասխան կասեմ, թե ինչ պատճառով այդ բանը չենք անում, եւ թե ինչու հընթացս հարցաքննությունների համարձակորեն խոստովանություններ ենք անում: Մենք ուսանել ենք, որ Աստված հենց այնպես չի արարել աշխարհը, այլ հանուն մարդկային ցեղի, եւ, ինչպես արդեն ասել եմ⁶, սփոփվում է նրանցով, ովքեր հետեւում են Իրեն բնորոշ առաքինություն-

⁵ ՊԼԱՏՈՆ, Պետություն, Ժ.:

⁶ ՏԵՄ ՀՈՒՍԵՆՈՍ ՎԿԱ, Ա. Զատագովություն, գլ. Ժ.:

ներին եւ ատում նրանց, ովքեր խոսքով եւ գործով գերադասում են չարը: Արդ, եթե բոլորս սկսենք ինքներս մեզ սպանել, ապա մեղանշած կլինենք այն բանում, որ, որքան դա կախված է մեզանից, ոչ ոք չի ծնվի, աստվածային վարդապետություն չի ուսանի, իսկ մարդկային ցեղը կդադարի գոյություն ունենալուց. եթե այդպես վարվենք, ապա ինքներս էլ մեղանշած կլինենք Աստուծո կամքի դեմ: Մենք չենք ուրանում, երբ մեզ հարցաքննում են, քանզի գիտակցում ենք, որ ոչ մի վատ բան էլ չենք արել, սակայն սրբապղծություն ենք համարում ճշմարտությանն ըստ ամենայնի հավատարիմ չլինելը, ինչը, գիտենք, հաճո է Աստծուն. ընդ որում՝ հիմա ցանկանում ենք ձեզ էլ ազատել մեր նկատմամբ ձեւավորված անարդար նախապաշարմունքից:

Ե. Իսկ եթե մեկի մտքով անցնի, թե մենք Աստծուն մեր տերն ենք ճանաչում, հետեւաբար անօրենները, ինչպես մենք ենք ասում, չպիտի տիրեն ու շարշարեն մեզ, ապա սրա լուծումն եւս կտամ: Աստված, արարելով աշխարհը, ամենայն երկրային բան հնազանդեցնելով մարդուն, երկնային լուսատուներ ստեղծելով պտուղներ աճեցնելու եւ տարվա եղանակներ հաստատելու համար եւ այդ ամենն աստվածային օրենքների մեջ առնելով (ակնհայտ է, որ Նա դա մարդկանց համար է արել), մարդկանց եւ երկնքի տակ եղածների խնամքը հանձնեց դրա համար իսկ կարգված հրեշտակներին: Հրեշտակները, սակայն, զանց առան այս հանձնառությունը, զուգավորության մեջ ընկան կանանց⁷ հետ եւ որդիներ ծնեցին՝ այսպես կոչված դեւերին, իսկ հետո, ի վերջո, լիովին իրենց կամքին ենթարկեցին մարդկային ցեղը՝ մասամբ կախարդական գրվածքների, մասամբ վախի ու տառապանքի մատնելու միջոցով, մասամբ էլ զոհաբերություններ, խնկարկում եւ ձոնում սովորեցնելով, որոնց կարիքն ունեին՝ իրենց կրքերին ու բղջախոհությանն անձնատուր եղած: Հենց նրանք էլ մարդկանց մեջ սերմանեցին սպանություններ, պատերազմներ, պողոնկություններ, անառակություններ եւ ամենայն չարիք: Այդ իսկ պատճառով եւ բանաստեղծները, եւ առասպելների հեղինակները, անգիտանալով, որ իրենց իսկ ձեռամբ նկարագրված ամեն բան, ինչ

⁷ Տե՛ս ՀՈՒՍՏԻՆՈՍ ՎԿԱ, Ա. Զատագություն, գլ. Ե.: Նմանօրինակ կարծիք արտահայտել են նաեւ Աթենագորասը («Խնդրագիր ի պաշտպանություն քրիստոնյաների», գլ. ԻԴ.), Կեղծ-Կղեմեսների (գր. Դ., գլ. ԺԳ.) Կղեմես Ալեքսանդրացին («Ստրոմատիս», գր. Զ., գլ. Ա., §10), Տերտուլիանոսը («Զատագություն», գլ. ԻԲ.), Լակտանիոսը («Աստվածային ուսմունքներ», գր. Բ., գլ. ԺԵ.), ինչպես եւ Հովսեպոս Փլավիոսը («Հրեական հնախոսություն», գր. Ա., գլ. Դ.):

որ կատարվում էր այրերի ու կանանց, քաղաքների ու ժողովուրդների հետ, կատարվում էր հրեշտակների ու նրանցից ծնված դեւերի միջոցով, այդ ամենը վերագրում էին Իրեն՝ Աստծուն եւ որդիներին, ինչպես ծնված Նրանից, այնպես էլ Նրա՝ այսպես կոչված եղբայրներից՝ Պոսեյդոնից եւ Հադեսից, ու նաեւ նրանց զավակներից: Ուստի նրանք դրանցից յուրաքանչյուրին այնպիսի անուններ էին տալիս, ինչպիսին հրեշտակներից ամեն մեկն անվանում էր իրեն եւ իր որդիներին:

Զ. Ընդհակառակը, ամենայնի Հայրը՝ Անեղը, որոշակի անուն չունի: Արդ, եթե ինչ-որ մի անուն ունենար, ապա իրենից տարիքով ինչ-որ մեկը պիտի լիներ, որ Նրան այդ անունը տար: Ինչ վերաբերում է Հայր, Աստված, Արարիչ, Տեր եւ Իշխան բառերին, ապա դրանք անուններ չեն, այլ անվանումներ են՝ վերցված Նրա բարերարություններից ու գործերից: Իսկ Նրա Որդին, Որ միայն իսկությամբ Նրա Որդին է կոչվում՝ Բանը, Որ նախքան արարչագործությունը, երբ ամեն ինչ ստեղծում ու կարգավորում էր, Նրա հետ էր եւ Նրանից ծնված, թեպետեւ Քրիստոս է կոչվում, քանզի օծված է, եւ քանզի Աստված Նրա միջոցով ամեն ինչ ստեղծեց, սակայն սույն անունը, ինչպես եւ անվանումը, անհայտ նշանակություն ունեն: Աստված, անուն չէ, այլ ինչ-որ մի անճառելիի մասին մարդկային բնության մեջ հաստատված գաղափար: Իսկ Հիսուսը մարդու, Փրկչի անվան եւ նշանակության խորհուրդ ունի. քանզի եւ մարդացավ, ինչպես արդեն ասել եմ⁸, եւ ծնվեց ըստ Հոր կամքի՝ հանուն Իրեն հավատացող մարդկանց եւ դեւերի կործանման: Այս բանում այսօր էլ կարող ենք համոզվել ըստ այն ամենի, ինչ կատարվում է ձեր աչքերի առաջ: Արդ, մեզանից՝ քրիստոնյաներիցս շատերն աշխարհով մեկ եւ ձեր քաղաքում եւս այսօր էլ տակավին բուժում են բազում դիվահարների՝ Հիսուս Քրիստոսի անվամբ, Որը խաչն էր հանվել Պոնտացի Պիղատոսի օրոք, եւ հենց այդպես էլ հաղթում ու հալածում են մարդկանց բռնած դեւերին, այնինչ այդ նույն մարդկանց անգոր էին բժշկելու թե՛ բոլոր կախարդները, թե՛ հմայիչներն ու երգմնացուցիչները:

Է. Ուստի, Աստված, հանուն քրիստոնյաների սերունդների է պահպանում աշխարհը⁹ եւ չի շտապում տակնուվրա անել եւ վերացնել տիեզերքը, այնպես որ այլեւս չլինեն չար հրեշտակներ, դեւեր ու մարդիկ:

⁸ Տե՛ս ՀՈՒՍԻՆՈՍ ՎԿԱ, Ա. Զատագովություն, գլ. ԻԳ եւ ԿԲ.:

⁹ Տե՛ս «Թուղթ առ Դիոգենեսոս», գլ. Զ.:

Իսկ եթե դա չլիներ, ապա ձեզ համար այլևս անհնար կլիներ դեւերի դրդմամբ մեզ հետ այդպես վարվել. դատաստանի հուրն ի վերուստ կթափվեր, եւ ողջ աշխարհը, առանց խտրութեան, հրո ճարակ կդառնար, ինչպես դա պատահեց առաջ, երբ հեղեղի ջրերը ոչ մեկին կենդանի չթողեցին՝ բացի մի մարդուց՝ իր ընտանիքով հանդերձ, որը մեզանում Նոյ է կոչվում, իսկ ձեզանում՝ Դեւկալիոն, որից էլ կրկին բազում մարդիկ ծնվեցին՝ թե՛ չար, թե՛ բարի: Արդ, ինչպես գտնում ենք մենք, աշխարհը կրակի կմատնվի, բայց ոչ այնպես, ինչպես կարծում են ստոիկները իրենց՝ բոլոր իրերի՝ մեկը մյուսին փոխակերպվելու ուսմունքի համաձայն, ինչը, ակնհայտ է, կատարյալ անհեթեթութիւն է: Եւ ճակատագրի բերումով չէ, որ մարդիկ գործում կամ ենթարկվում են զանազան փորձանքների, բայց կարծում ենք, ամեն ոք բարի կամ չար է գործում իր իսկ հայեցողութեամբ, իսկ այն, որ բարիները, ինչպիսիք, օրինակ՝ Սոկրատեսն ու նրա նմաններն են, հալածվում կամ բանտերն են գցվում, իսկ Սարդանապալը, էպիկուրը եւ նրանց նմանները հավանաբար փառք ու բարօրութիւն են վայելում, ապա դա կատարվում է չար դեւերի ներգործութեամբ: Չհասկանալով այս բանը՝ ստոիկները սովորեցնում էին, որ ամեն ինչ կատարվում է ճակատագրի անհրաժեշտութեամբ: Իսկ քանի որ Աստված ի սկզբանե հրեշտակների եւ մարդկանց ցեղն ազատ կամքով է ստեղծել, ապա նրանք, ըստ արդարութեան, իրենց գործած մեղքերի համար կպատժվեն հավիտենական կրակով: Արդ, այսպիսին է ամենայն արարածի բնութիւնը, այն է՝ առաքինանալու եւ արատավորվելու ունակ լինելը, եւ նրանցից որեւիցե մեկը գովեստի չէր արժանանա, եթե այս կամ այն կողմին հարելու հնարավորութիւն չունենար: Հենց սա են հաստատում աշխարհի ցանկացած անկյունում ապրող ողջամիտ օրենսդիրն ու փիլիսոփաները՝ այս կամ այն բանն անելու եւ այս կամ այն բանից հրաժարվելու իրենց պատկերներով: Իսկ ստոիկ փիլիսոփաները բարոյականութեան մասին իրենց ուսմունքում շատ մեծ տեղ են տալիս դրան, ինչն էլ ի հայտ է բերում սկզբնատարրերի եւ աննյութական իրերի մասին նրանց ուսմունքի սնանկութիւնը: Արդ, եթե նրանք ասեն, որ մարդկանց արարքները ճակատագրի հետեւանքով են կատարվում, ապա հարկադրված պիտի ասեն՝ կա՛մ, որ Աստված այլ բան չէ, քան այն, ինչ պտտվում է, փոփոխվում եւ միշտ դառնում այն, ինչ որ էր առաջ. եւ այդպիսով պարզ կդառնա, որ նրանք միմիայն աստվորի մասին պատկերացում ունեն, եւ որ Աստված, ինչպես մասամբ, այնպես էլ ամբողջովին ամենայն չարի մեջ

իր մասնակցությունն ունի, կամ էլ որ ե՛լ արատը, ե՛լ առաքինությունը ոչինչ են: Բայց սա անհարիր է ամենայն առողջ ըմբռնմանը, բանականությանն ու մտքին:

Ը. Ինչպես գիտենք՝ ե՛լ ստորկյան ուսմունքների հետեւորդները, այն բանի համար, որ դրանք՝ որպես բարոյական համակարգ, վսեմ էին, ե՛լ ինչ-որ առումով պոետները, բովանդակ մարդկային ցեղի մեջ ցանված Բանի¹⁰ պատճառով ատելություն էին արժանանում ու սպանվում: Հայտնի է, որ այդպիսին էր Հերակլիտը, ինչպես արդեն ասել եմ¹¹, իսկ մեր ժամանակակիցներից՝ Մուսոնիուսը եւ այլք: Ինչպես եւ ցույց եմ տվել, դեւերը միշտ անում էին այնպես, որ բոլոր նրանք, ովքեր ջանք էին գործադրում փոքրիշատե ապրել խոհեմաբար եւ հեռանալ շարից, ատելի լինեին: Ուստի, բոլորովին զարմանալի չէ, որ էությունը բացահայտված այս դեւերի դրդմամբ էլ ավելի մեծ ատելության են արժանանում նրանք, ովքեր ջանք են գործադրում ապրել իրենց մեջ ցանված Բանի ոչ թե ինչ-որ մի մասի համեմատ, այլ բովանդակ Բանի գիտությամբ եւ հայեցողությամբ, Որը ոչ այլ ոք է, քան Քրիստոսը: Ասենք, այսերն արժանի պատժի եւ տառապանքի կմատնվեն. նրանց կզցեն հավիտենական կրակի մեջ: Արդ, եթե նրանք ներկայումս էլ պարտվում են մարդկանցից Հիսուս Քրիստոսի անվամբ, ապա դա վկայությունն է այն պատժի, որը պատրաստվում է նրանց եւ նրանց ծառայողների համար հավիտենական կրակում: Այսպես են կանխասել բոլոր մարգարեները, այսպես է Հիսուսը՝ մեր Ուսուցիչը, սովորեցրել մեզ:

Թ. Բայց որպեսզի որեւէ մեկը չկրկնի այն, ինչ ասում են փիլիսոփա հորջորջվածները, այսինքն՝ այն ամենն, ինչ մենք ասում ենք հավիտենական կրակով անարդար մարդկանց պատժի մասին, սոսկ սին խոսքեր են եւ խրտվիլակներ, եւ որ մենք հորդորում ենք մարդկանց առաքինաբար ապրել միմիայն վախի պատճառով, այլ ոչ թե այն բանի համար, որ դա լավ ու գեղեցիկ է, դրան կարճ կպատասխանեմ: Եթե դա այդպես չէ, ուրեմն Աստված չկա, կամ եթե գոյություն ունի, ապա մարդկանց մասին հոգ չի տանում. որ առաքինությունն ու արատը ոչինչ են. եւ որ, ինչպես արդեն ասել եմ, օրենսդիրները հանիրավի են պատժում իրենց բարի պատվերները զանց առնողներին: Բայց քանի որ դրանք հանի-

¹⁰ Կամ բանականության:

¹¹ Տե՛ս ՀՈՒՍՏԻՆՈՍ ՎԿԱ, Ա. Զատագողություն, գլ. ԽԶ.:

րավի չեն, եւ նրանց Հայրը Բանի միջոցով սովորեցնում է նրանց անել այն, ինչ Ինքն է անում, ինչը նշանակում է, որ անարդար չեն վարվում նրանք, ովքեր ապրում են դրանց համահունչ: Իսկ եթե որեւէ մեկը մեզ հակադրի մարդկանց մեջ կենցաղավարող զանազան օրենքներն ու ասի, որ ոմանց համար այն, ինչ բարի, երբեմն էլ վատ է համարվում, այլոց համար բարի է այն, ինչ մյուսների համար վատ է, եւ հակառակը, նրանց լավը սրանց համար վատ է, ապա թող ականջ դնի, թե ինչ կասեմ դրան: Մենք գիտենք, որ չար հրեշտակներն էլ են օրենքներ սահմանել իրենց արատավորությանը համապատասխան, եւ որ այս օրենքներն հաճո են այն մարդկանց, որոնք նմանվել են նրանց: Իսկ երբ հայտնվեց ճշմարիտ Բանը, ցույց տվեց, որ բոլոր կարծիքներն ու բոլոր ուսմունքները չէ որ լավն են, այլ մի մասը վատն են, մյուսը՝ լավը: Այս կարգի մարդկանց համար էլ ունեմ հար եւ նման պատասխաններ, իսկ եթե հարկ լինի, առավել հանգամանալից կբացահայտեմ. հիմա, սակայն, դառնամ իմ խնդրո առարկային:

Ժ. Այսպես ուրեմն, ականհայտ է, որ մեր վարդապետությունը գերիվեր է ամենայն մարդկային ուսմունքից, որովհետեւ հանուն մեզ հայտնված Քրիստոսն ամեն առումով [նույն Ինքը] Բանն էր, այսինքն՝ եւ ըստ մարմնի, եւ ըստ Բանի, եւ ըստ հոգու¹²: Եւ այն ամեն բարուն, որ երբեւէ ասել եւ բացահայտել են փիլիսոփաներն ու օրենսդիրները, նրանք հասու էին եղել Բանը ճանաչելու եւ հայելու համեմատ: Իսկ քանի որ նրանք չէին ճանաչում Բանի՝ նույն Ինքը Քրիստոսի բոլոր ստորոգելիները՝ հատկանիշները, ապա հաճախ մինչեւ իսկ հակասում էին իրենք իրենց: Իսկ մինչեւ Քրիստոսի մարդանալն ապրածներից նրանք, ովքեր համարձակվում էին քննել եւ ինչ-ինչ բաներ ժխտել խոսքով, այդպիսիք, իբրեւ սրբապիղծ, հանդուգն մարդիկ, դատվում էին: Այս հարցում սրանց մեջ ամենից հաստատակամը Սոկրատեսն էր՝ մեղադրված այն նույն հանցանքներում, որոնցում մեղադրում են մեզ, քանզի ասում էին, որ նոր աստվածներ է մեջտեղ բերում ու չի ընդունում նրանց, որոնց քաղաքացիներն իբրեւ աստվածներ պաշտում էին: Իսկ նա, պետությունից վտարելով եւ Հոմերոսին¹³, եւ այլ բանաստեղծների, սովորեցնում էր մարդկանց երես թեքել չար այսերից՝ այն չար հրեշտակներից, որոնց գործերը նկարագ-

¹² Սույն խոսքերով արտահայտվում է Հուստինոսի պատկերացումը Քրիստոսի մեջ մարդկային եւ Աստվածային բնությունների միավորման վերաբերյալ:

¹³ Պլատոնն իր «Պետություն» երկի Բ. մասում Սոկրատեսին խոսող անձ է ներկայացնում:

րել էին բանաստեղծները, եւ հորդորում գիտելիք ձեռք բերել անծանոթ Աստծու մասին՝ բանականությունը քննելու միջոցով՝ այսպես ասելով. «Եւ դուրին բան չէ ամենայնի Հորն ու Հաստիչին գտնելը, եւ անվտանգ չէ, Նրան գտնելով, Նրա մասին բոլորին ի լուր քարոզելը»¹⁴: Քրիստոսը, սակայն, դա Իր ուժը դարձրեց: Բանն այն է, որ Սոկրատեսին ոչ ոք չէր հավատա այնպես, որ վճռեր մահանալ հանուն այդ վարդապետության: Եւ ընդհակառակը, Քրիստոսին, Որին մասամբ ճանաչեց նաեւ Սոկրատեսը, քանզի հենց Նա էր եւ այսօր էլ է Բանը, Որն ամեն ինչում է, եւ ապագան կանխասում էր մերթ Իր մարգարեների, մերթ Իր իսկ միջոցով, երբ մեզ նմանվեց եւ սովորեցրեց այդ ամենը, հավատացին ոչ միայն փրկիստիաններն ու գիտնականները, այլեւ թե՛ արհեստավորները, թե՛ լիովին անուս մարդիկ՝ արհամարհելով եւ փառքը, եւ վախը, եւ մահը, որովհետեւ այդ ամենն անճառելի Հոր զորությունմբ էր, այլ ոչ թե մարդկային մտքի միջոցով:

ԺԱ. Մենք, սակայն, մահվան չէինք մատնվի, իսկ ոչ բարեպաշտ մարդիկ ու այսերը մեզանից զորավոր չէին լինի, եթե ամենայն ծնված մարդու մահ վիճակված չլիներ. այդ իսկ պատճառով մենք այս պարտքը երախտագիտությամբ ենք մարում: Աստ, կարծում եմ, տեղին ու վայելուչ կլիներ Քսենոփոնի գրի առած մի պատմություն վկայակոչել Կրիսկեսի եւ նրա նման անխոհեմ մարդկանց օգտին: Քսենոփոնն ասում է¹⁵, որ Հերակլեսը, հասնելով մի տեղ, ուր խաչվում էին երեք ճանապարհներ, հանդիպեց առաքինությանն ու արատին, որոնք նրան հայտնվեցին կանանց կերպարանքով: Արատը, որ շքեղ հանդերձով էր, հմայիչ ու վայելագեղ դիմագծերով ու ակնթարթորեն գերող տեսքով, Հերակլեսին ասաց. «Եթե դու իմ ետեւից գաս, այնպես կանեմ, որ միշտ ուրախ ապրես ու զարդարվես ամենաշքեղ հագուստով, ինչպիսին որ իմն է»: Իսկ կոպիտ դիմագծերով ու հագուստով առաքինությունն ասաց. «Իսկ եթե իմ ետեւից գաս, ապա կզարդարվես ոչ թե ապականացու ու վաղանցիկ հագուստներով ու գեղեցկությամբ, այլ հավերժական ու չքնաղ զարդարանքներով»: Արդ, մենք լիովին վստահ ենք, որ գեղեցիկ թվացող ամեն ինչից հեռացող եւ դժվար ու տարօրինակ համարվող ամեն ինչի ձգտող ամենայն

¹⁴ Պլատոնն իր «Տիմեոս»-ում, Կղեմես Ալեքսանդրացին, Որոգիները, Մինուկիոս Ֆելիքսը, Լակտանտիոսը եւ այլք Հռոմեոսիոսի ΟΥΚ ΑΣΦΑΛΕΣ-ի փոխարեն ընդունում են Պլատոնի ἀδύνατον-ը:

¹⁵ Քսենոփոն, Հիշողություններ Սոկրատեսի մասին, գր. Բ., գլ. Ա.:

մարդ երանության կհասնի: Այսպես՝ արատը սեփական արարքները կոծկելու համար ինքն իրեն պարուրում է առաքինությանը բնորոշ հատկություններով, որոնք անանցին նմանվելու միջոցով իրապես էլ գեղեցիկ են (քանզի արատը ոչ մի անանց բան չունի եւ չի կարող ստեղծել), եւ այդու իրեն է ենթարկում այդպիսի հակում ունեցող մարդկանց, իսկ իրեն բնորոշ հատկությունները՝ վերագրում առաքինությանը: Սակայն նրանք, ովքեր ըմբռնում են ճշմարտապես լավի էությունը, չեն ապականվում առաքինանալու ճանապարհին. ինչը եւ ամենայն խոհեմ մարդու ենթադրել պիտի տա, որ խոսքը քրիստոնյաների, ըմբիշների եւ նրանց մասին է, ովքեր հետեւում էին այն ամենին, ինչ բարբառում էին բանաստեղծները կարծեցյալ աստվածների մասին՝ այստեղից էլ այն հետեւությունն անելով, թե ինչու ենք մենք արհամարհում մահը, որից հարկ է փախչել:

ԺԲ. Ինքս էլ, երբ հաճույքով տարված էի Պլատոնի ուսմունքով, լսել եմ, թե ինչպես են չարախոսում քրիստոնյաներին, բայց տեսնելով, թե ինչպես են անվախ դիմավորում մահն ու այն ամենն, ինչ սարսափ է ներշնչում, անհնարին համարեցի այն, որ նրանք անձնատուր լինեին արատին ու անառակությանը: Արդ, ո՞ր մի անբարոյական ու անժուժկալ մարդը, որ հաճույք է համարում մարդկային միա ուտելը, կարող է սիրահոժար մահ ընդունել՝ զրկվելով իր հաճույքներից: Ընդհակառակը, մի՞թե այդպիսի մեկը չի ջանա ըստ ամենայնի շարունակել իր կյանքն ու թաքնվել իշխանություններից, այլ ոչ թե խոստովանել իր հավատը՝ մահվան դատապարտվելու համար: Մինչդեռ չար այսերը որոշ շար մարդկանց անգամ գրգռում էին այդպիսի գործեր անելու. մեզ վրա հարուցված շինծու մեղադրանքներով մեզանից ոմանց մահվան մատնելով՝ նրանք կտտանքների էին ենթարկում մեր ծառաներին կամ երեխաներին ու կանանց եւ անտանելի տառապանքների ներգործությամբ ստիպում նրանց մեր մասին ասել այն մտացածին բաները, որոնք հենց իրենք էլ անթաքույց գործում են: Իսկ քանի որ նման որեւիցե բան չենք արել, ապա չենք էլ անհանգստանում՝ մեր խորհուրդների ու գործերի վկա ունենալով անեղ ու անճառելի Աստծուն: Իսկ ինչո՞ւ մենք հրապարակայնորեն չենք խոստովանում, որ այդ գործերը բարի են եւ չենք ապացուցում, որ ոչ այլ ինչ են, քան աստվածային իմաստասիրություն՝ ասելով, որ մարդկանց սպանելով՝ մենք Քրոնոսին ծես ենք մատուցում, իսկ, ինչպես որ ասում են, արյունով արբենալով՝ ընդօրինակում ենք այն, ինչ դուք եք անում

ձեր իսկ պաշտած կուռքին¹⁶, որի վրա դուք հեղում եք ոչ միայն անբան անասունների, այլև մարդկանց արյունը՝ սպանված զոհերի արյան ձոնումը կատարելով ձեզանից ամենանշանավոր ու ազնվագույն մարդկանց ձեռամբ: [Կարող ենք նաեւ ասել], որ արվամոլությունը եւ ապօրինաբար կանանց հետ զուգավորվելով՝ մենք ընդօրինակում ենք Յուպիտերին եւ այլ աստվածների՝ այդ բանում մեզ համար արդարացում ու հիմնավորում գտնելով էպիկուրի եւ այլ բանաստեղծների ստեղծագործություններում: Բայց քանի որ մենք համոզում ենք ձեզ հեռու մնալ եւ այդպիսի օրենքներից, եւ նրանցից, ովքեր կատարում են դրանք ու հետեւում այդպիսիներին, ինչպես որ հիմա եմ անում հենց այս էջերի վրա, ապա այս պատճառով էլ մեզ վրա հարձակվում են: Ասենք, որ դա փուլթ չէ մեզ համար, քանզի գիտենք, որ արդարադատ Աստված ամեն ինչ տեսնում է: Իսկ ինչ կլինի, եթե այսօր մեկը ոտքը ինչ-որ մի բարձր տեղ դնի եւ ողբերգական ձայնով բացականչի՝ ամոթ ձեզ, որ անմեղներին վերագրում եք այն, ինչ ինքներդ եք բացահայտ անում, եւ այն, ինչ ձեզ եւ ձեր աստվածներին է հատուկ, բարդում եք նրանց վրա, ովքեր դրա հետ որեւիցե առնչություն չունեն. կանգ առեք, ուշքի եկեք:

ԺԳ. Եւ այսպես, ես, երբ վերցրեցի այն պիղծ քողը, որը չար այսերը զգել էին քրիստոնյաների աստվածային վարդապետության վրա, որպեսզի մարդկանց ետ պահեն դրանից, ծաղրի ենթարկեցի թե՛ այդ հերյուրանքների հեղինակներին, թե՛ քողը, եւ թե հասարակական կարծիքը: Խոստովանում եմ, որ ինձ համար փառք ու պատիվ է քրիստոնյա լինելը եւ իմ բոլոր ուժերով ջանալը իսկական քրիստոնյա դառնալ: Եւ դրա պատճառն այն չէ, որ պլատոնյան ուսմունքը միանգամայն տարբեր է Քրիստոսի վարդապետությունից, այլ այն, որ ամեն բանում չէ նման դրան, ինչպես այլոց ուսմունքների պարագայում է, զորօրինակ՝ ստոիկների, բանաստեղծների եւ պատմիչների: Բանն այն է, որ նրանցից յուրաքանչյուրի խոսքն անզուգական էր հենց այն պատճառով, որ մասամբ ճանաչել էր այն, ինչ մասամբ հար եւ նման էր Աստծու ցանած Բանին: Իսկ նրանք, ովքեր հակասում էին իրենք իրենց հիմնական հարցերում, ակնհայտ է, որ ստույգ գիտելիքների եւ անհերքելի ճանաչողության տեր չէին: Այսպես, ամենայն լավ բան, որ ինչ-որ մեկն ասել է [երբեւէ], պատ-

¹⁶ Նույն բանն է ասում նաեւ Տատիանոսը («Ընդդեմ հույների», գլ. ԻԶ.), Թեոփիլոս Անտիոքացին («Առ Ավտոլիկոս», գր. Գ., գլ. է.), Մինուկիոս Ֆելիքսն («Օկտավիոս», գլ. ԻԱ. եւ Լ.) ու Լակտանտիոսը («Աստվածային ուսմունքներ», գր. Ա., գլ. ԻԱ.):

կանում է մեզ՝ քրիստոնյաներիս: Մենք Աստծուց հետո պաշտում ու սիրում ենք անեղ ու անճառելի Աստծու Բանին, քանզի Նա նաեւ մեզ համար մարդացավ, որպեսզի մեր տառապանքների մասնակիցը դառնա ու բժշկի մեզ: Բոլոր այդ հեղինակները կարող էին տեսնել ճշմարտությունը Բանի բնածին սերմերի միջոցով, բայց աղոտ կերպով: Քանզի այլ բան է սերմը եւ ինչ-որ բանի որոշ նմանությունը, ինչքան որ դա հնարավոր է ընդունել, եւ այլ բան հենց այն, որի նմանությունը եւ որին հաղորդվելը Նրա շնորհով է տրված:

ԺԴ. Այսպես ուրեմն, խնդրում եմ ձեզ, շնորհ արեք սույն ճառի վրա մակագրել այն, ինչ հաճո է ձեզ, եւ հրապարակել, որպեսզի ուրիշներն էլ իրազեկ լինեն մեր գործերին եւ կարողանան կեղծ կարծիքից եւ բարու մասին տգիտությունից զերծ մնալ¹⁷:

Նրանք ենթակա են պատժի իրենց իսկ գործած մեղքերի պատճառով, որովհետեւ մարդու բնությունն օժտված է բարին չարից զանազանելու ունակությամբ, ու նաեւ այն պատճառով, որ մեզ, որոնց չեն ճանաչում՝ մեղադրելով այդպիսի արարքների մեջ, որոնք ամոթալի են համարում, հենց իրենք էլ բավականություն են գտնում այն չաստվածների մեջ, որոնք այդպիսի վարք ու բարք են ունեցել եւ դեռ այսօր էլ մարդկանցից պահանջում են նույն բաներն անել: Այսպիսով՝ մեզ դատապարտելով մահվան, բանտարկության կամ մեկ այլ պատժի, իբրեւ թե մենք նման բաներ ենք արել, նրանք իրենց իսկ դեմ են դատավճիռ կարդում, ուստի նրանց դատապարտելու համար դատավորների կարիք չկա:

ԺԵ. Իսկ ինչ վերաբերում է իմ հայրենակիցների¹⁸ շրջանում տարածում գտած պիղծ եւ կեղծ սիմոնյան ուսմունքին, ապա ես դա անուշադրության մատնեցի: Իսկ եթե դուք ձեր մակագրությունը դնեք իմ այս աշխատության վրա, ապա ես այն հայտնի կդարձնեմ բոլորին, որպեսզի ըստ կարելիության փոխեն իրենց մտքերը. ես հենց այս միակ նպատակով էլ գրեցի սույն աշխատությունը: Իսկ մեր վարդապետությունը, ըստ ողջամիտ քննության, ոչ միայն ամոթալի չէ, այլեւ գերիվեր է ամե-

¹⁷ Ձեռագրերում եւ մի քանի տպագիր հրատարակություններում այս տեղում գրված է. Εἰς τὸ γνωσθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα (որպեսզի դա բոլոր մարդկանց հայտնի լինի): Օտտոն, սակայն, բաց է թողնում այս բառերը՝ համարելով, որ դրանք այստեղ ավելորդ են ու խախտում են խոսքի կառուցվածքը եւ ենթադրում, որ դրանք բնագրի մեջ են ներմուծվել լուսանցքներից, որոնցում ինչ-որ մեկը կամեցել էր նշել վերջին գլուխների բովանդակությունը, այսինքն՝ Հուստինոսի աշխատասիրությունը հրապարակելու խնդրանքը:

¹⁸ Այսինքն՝ սամարացիների: Տես ՀՈՒՍՏԻՆՈՍ ՎԿԱ, Ա. Զատագովություն, գլ. Ա. եւ ԻԶ.:

նայն մարդկային փիլիսոփայությունից: Համենայն դեպս այն ընդհանրության եզրեր չունի բանաստեղծների սոթագոսյան¹⁹, փիլենիդեսյան²⁰, օրթիստեսոսյան, էպիկուրյան եւ այդ կարգի խրատների հետ, որոնք թույլատրված են բոլորին եւ տեսնել ներկայացումների ժամանակ, եւ կարգալ գրքերում: Ի վերջո, եզրակացնում եմ ինքս՝ ըստ կարելիության ելնելով ամեն ինչ եւ ցանկանալով, որ ամենուր բոլոր մարդիկ արժանի լինեն ճշմարտությանը: Ո՛հ, ինչ լավ կլիներ, եթե դուք ձեր իսկ օգտի համար ուղիղ դատեիք, ինչպես դա պահանջում են բարեպաշտությունն ու իմաստասիրությունը:

Ռուսերենից թարգմանությունը՝
ԳՐԻԳՈՐ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆԻ

¹⁹ Ըստ Ստրաբոնի վկայության՝ Սոթագոսն առաջին բանաստեղծն էր, որ սկսեց խոսել անբարոյական եւ ոչ ողջամիտ բաներից, այստեղից էլ այս կարգի բանաստեղծությունները կնքվեցին սոթագոսյան անվամբ: Նա ապրել է Պտղոմեոս Փիլադելփիոսի օրոք (իմա՝ Ք. ա. Գ. դարում): Տե՛ս Լյուբբերի „Reallexikon“-ը:

²⁰ Փիլենիդեսը նույնպես սիրային գործերի բանաստեղծ էր, իսկ օրթիստեսոսյան կամ պարային բանաստեղծությունները զուգակցվում էին երգ ու պարով, որոնք հեթանոսության վերջին շրջանում տոգորված էին հեշտասիրությամբ: